

Stepanović Predrag

Sorsdöntő szavak*

A kisvárosi ügyvéd középkorú, kissé gömbölyded, a maga közel ötven esztendejével még mindig csinos felesége mindent szeretett, amit csak Isten teremtett: az embereket és az állatokat, a virágokat és a fákat, minden élő és élettelen, de talán semmit annyira, mint a szép, érzelmes, romantikus, titokzatos ködfátyollal övezett történeteket, amelyek váratlan végkimenetele csak valamilyen babonás hiedelemmel, a sors kezének beavatkozásával magyarázható, vagy úgy kell fölfogni, mint a felső hatalom döntését, amely már születésünk előtt meghatározta életünk minden mozzanatát. Mélyen hitt a sors akaratában, mert a világban annyi hihetetlen dolog, rendkívüli esemény történik, annyi a váratlan bonyodalom és a még váratlanabb megoldás, amelyekre nincs értelmes magyarázat, annyi kérdés merül föl, amelyek megválaszolása csakis abbéli meggyőződésünkéből kiindulva lehetséges, hogy minden, ami az emberrel történik, eleve elrendeltetett, hogy így kellett lennie, és sehogy másként. Az ilyen válaszok aztán, miután megkapta őket, teljesen helytállóknak, értelmeseknek és elfogadhatóknak tűntek, s meggyőzték, hogy ezen a világon minden a maga helyén van, és minden úgy a legjobb, ahogy van.

Amikor a lánya az egyetemen, Magyarország kellős közepén, megismerkedett egy szerb fiúval, később pedig hozzáment feleségül, először nem győzött csodálkozni. Hogy lehetséges, hogy annyi jóképű, tehetséges magyar fiatalember mellett, akik rajzoltak körülötte, azt az egyetlen szerb fiút választotta, akivel az életében találkozott. Mielőtt megismerkedett vele, talán nem is hallott a szerbekről, most meg az elsónél leragadt. Sokáig gyötörte ez a kérdés, mígnem váratlanul végigcikázott rajta a válasz: arról az oldalról érkezett, ahonnan a fölfoghatatlan, megmagyarázhatatlan dolgokra a válaszok máskor is jönni szoktak. A tudat valamely homályos bugyrából, a tudat alatti mélységekből, az emlékezés elhalványult rétegeiből hirtelen fölvillant egy rég elfeledett kép, amely tálcán kínálta a megfejtést. Hát persze: a sors. Hihetetlen, hogy ez korábban nem jutott eszébe. Hiszen a lánya még egészen kicsi baba korában, nap mint nap, szerb szavakat hallott. Ezen a számukra érthetetlen nyelven becézgették, énekeltek, dúdolgattak neki. Ezek a szavak leülepedtek tudatalattijának mélyrétegeiben, s rejtőzve várták, hogy eljőjön az ő idejük. Amikor aztán, már felnőtt leányként, újra meghallotta ezt a nyelvet, az elfeledett, soha meg nem tanult szavak föltolultak, áradatként zúdultak repeső lelkére, s ő többé nem tudott ellenállni nekik. Hívásuk erősebbnek bizonyult mindennél: neveltetésnél, tudatosságnál, ésszerűségnél. A kérlelhetetlen sors hívó szavai.

Amikor mindezt fölfogta, a kisvárosi ügyvéd még mindig csinos, középkorú felesége elkezdte mesélni a maga történetét. Mindig ugyanazt, és kissé mindig mást. Annyira igazat, amennyire kitaláltat. Ő mélyen hitt benne, s mivel most

* Eredeti cím: *Usudne reči*. Megjelent az azonos című elbeszéléskötetben, 2008

már minden érthető volt, úgy vélte, minden így van rendben, ahogy van, minden a maga megfelelő helyére került. Mert így kellett lennie.

*

Átlagos polgárház, kissé ódivatú, de jó állapotban levő berendezéssel. A vitrin tömve díszes üvegekkel, különféle rendeltetésű kristálypoharakkal, kancsókkal; a vitrin zárt alsó részében egy fekete dobozban gondosan elrendezett tizenkét személyes ezüst étkezés, mellette ugyanannyi meissenai porcelánból készült lapos-, mély- és kistányér; a könyvespolcon, az egykoron ismert és népszerű írók válogatott műveinek díszkötéses kötetei előtt porcelánfigurák sorakoznak: kék dolmányos, vörös nadrágos huszárok, feltűrt ingujjú, bő gatyás parasztok, kölyökkutyák, kiscicák, libák... Mindaz, ami a vitrinben található, inkább díszként szolgál, semmint használati tárgyként. A családi címeres ezüst étkezéskészletet, a meissenai porcelánt meg a kristálypoharakat csak nagyobb ünnepekkor, évente két-három alkalommal veszik elő. A többi napon azt használják, ami a tágas konyhában található, ahol egy nagyobb méretű étkezőasztal is helyet kapott. Duša számára mindez mégis maga volt a pompa, a jólét jele. És a béke, főleg a béke volt az, ami megragadta. Mert ebben a házban családi boldogság, szeretet és béke honol. Mintha a világ nem állna lángokban. A háború tüze, amely vadul lobogott keleten és nyugaton, északon és délen, egyelőre még megkímélte a biedermeier idill eme zugát. De nem adatott meg ennek a most még többé-kevésbé szerencsés népnek sem, hogy teljesen megfeledezzen a világban tomboló fergetegekről. Alig egy-két kilométerre ettől a csöndes pannon városkától, a havon meg a jégen ott sötétlenek a fekete szögesdróttal körbekerített barakkok. Sárvár. Egykoron a Báthoryak, Zrínyiek, Esterházyak birtoka, történetünk idején koncentrációs tábor.

„Ide fogjuk bezárni az összes átkozott csetniket”, mondogatták a bajuszos, inkább hivatásszerűen goromba, mint kegyetlen magyar csendőrök, egykedvűen mosolyogva. Amikor megérkezett az első transzport, amely főleg nőkből, gyerekekből és idős emberekből állt, s csak elvétve akadt köztük néhány, az események terhe alatt megroppant meglelt férfi, a város lakói nem győztek csodálkozni. A háború első napjaiban az újságokban terjesztett híresztelések alapján ők ezeket a balkáni gyilkosokat – így nevezték őket a hadijelentések készítői – úgy képzeltek el, mint szakállas óriásokat, a foguk között két kés, három handszárral az övükben, a vállukon pedig a Balkán-háborúkból visszamaradt hosszú ósdi puskával. Ehelyett félig csupasz, kiéhezett, sápadt gyerekek jöttek, riadtan kapaszkodva a kisírt szemű asszonyok elnyűtt szoknyájába, akik már semmiben sem bíztak, hacsak nem valamilyen nyomorúságos szerencsében, miközben kénytelenek voltak gondoskodni a saját vén apáikról is, akik, már fél lábbal a sírban, egyre csak a régi dicsőségről, a valaha volt vagy sosemvolt hősről sápióztak. Az a néhány meglelt férfi elesettebbnek, tetetlenebbnek látszott a többieknél is.

Idővel elhaltak a csetnikekről szóló történetek, s egyre gyakrabban lehetett hallani, talán éppen a táborlakók közvetítésével, a partizánokról meg a balkáni hegyekben folyó véres csatákról. Az újságok ezeket a híreszteléseket nem erősítették meg, vagy a saját szájuk íze szerint tudósítottak róluk, a város és a környező falvak lakói pedig megmaradtak annál az elnevezésnél, amelyet már

megszoktak: csetniktábor. Az idősebb helybeliek, akik jól emlékeztek a háború idején történetekre, még évtizedek múltán is, amikor a tábornak már nyoma sem volt, így hívták a helyet, ahol egykor a barakkok álltak: csetniktábor.

Ugyanilyen csontig hatoló, havat és farkasordító hideget hozó, a táborlakóknak újabb szenvedést és gyötrelmet okozó szél fújta a Kis-Kárpátok felől egy évvel korábban is, amikor Duša először jelentkezett, hogy munkát vállalna helybeli családoknál. Ez a tábor mégsem volt annyira borzalmas, mint a jasenováci, amelyről iszonyatos hírek keringtek, s nem volt ellátva a modern technika emberirtásra alkalmazott eszközeivel sem, mint az ausztriai és lengyelországi koncentrációs táborok. A szűk barakkokba zsúfolt internáltak itt valamennyire magukra, a saját nyomorúságukra voltak hagyatva: télen a hideggel kellett megbirkózniuk, nyáron a fertőzött vízzel; az éhséggel meg a tetvekkel pedig az év minden szakában. Ha valaki mindezt kibírta, akár túl is élhette a megpróbáltatásokat. Az első hónapokban még az otthonaikban fogamzott gyerekek is születtek. A táborvezetés megengedte, hogy a temetéseket pravoszláv pap végezze, akinek messziről kellett odautaznia, de később, amikor terjedni kezdett a tífusz, ez lehetetlenné vált. A pap csak időnként jöhetett, hogy elvégezze a szertartást a már behantolt sírok fölött. Engedélyezték azt is, hogy a táborlakói munkára járjanak ki a városba. Az asszonyok szívesen vállalták, hogy családoknál szolgáljanak, mert így élelemhez juthattak nemcsak a maguk, hanem a családtagjaik számára is.

Dušának jó oka volt, hogy kihasználja ezt a lehetőséget. Vele voltak a táborban fiai is: az ötéves Mladen és a hétesztendős Miloš; két csont-bőr, örökké éhes gyerek. Különböző családok között hányódva, bármilyen munkát vállalva, Dušanak sikerült annyi élelmet szereznie, hogy életben tartsa őket és magát. Így került, közel egy év elmúltával, télutó táján, egy hideg, havas reggelen első ízben a fiatal bírósági gyakornok házába, akit családi büntetésből, az apja utasítására helyeztek át a megyeszékhelyről ebbe a kisvárosba. A végzett jogász, nemesifjú, egy előkelő család sarja ugyanis megbocsáthatatlan bűnt követett el, amit a felső körökben úgy hívnak, hogy *mésalliance*. Az apja határozott tiltakozása ellenére feleségül vette egy mozdonyvezető és egy városzéli fűszerbolt tulajdonosnőjének a lányát. Ezt a szégyent valahogy el kellett rejteni, a fiát és a menyét eltávolítani, minél messzebbre.

A bírósági gyakornok csinos fiatal felesége babát várt, s lévén már meglehetősen előrehaladott állapotban, szüksége volt egy segítőre a háztartásban. A férje szerény gyakornoki fizetéséből nem futotta háztartási alkalmazottra, így Duša a legjobbkor jött neki. Ez a szorgos, tisztességes, a maga falusi módján tiszta és gondos fiatal nő, aki mindemellett most mások segítségére is szorult, nagyon gyorsan alkalmazkodott az új környezethez, s hamar elnyerte a háziasszony bizalmát, idővel a rokonszenvét is. Reggelente jó korán, mihelyt az örök kinyitották a kaput, elhagyta a táborát, s szabad bejárása lévén a fiatal bírósági gyakornok és felesége házába, kész reggelivel várta az ébredő házaspárt. Igyekezett minél jobban és minél gyorsabban elvégezni a munkáját, s már kora délután, egy kisebb fazék ebédmaradékkal a kosarában, sietett vissza a táborba, hogy enni adjon a fiainak. Időnként használt ruhaneműt is kapott, kopottas pulóvert, egy számára furcsa szabású, rövid és szűk, elnyűtt szoknyát. Később a bírósági gyakornok felesége gyűjtésbe fogott, s a szomszédságban

egy halom régi, de szükség esetén még használható ruhát és lábbelit szedett össze, amiből nemcsak Dušanak és fiainak, hanem a kevésbé szerencsés táborlakóknak is jutott.

Amikor megszületett a gyakornok kislánya, egy gömbölyded, szőke, pelyhes hajú, egészséges baba, Duša egy kissé a dajka szerepét is magára vállalta. Segédkezett az újszülött körül, s lévén tapasztaltabb, tanácsokkal látta el a boldog ifjú anyát, amennyire kevéske magyar nyelvtudása engedte. Kettejük viszonya szinte idillikussá vált, csakhogy ezt az idillt beárnyékolta Duša visszafojtott aggodása fiai jövője miatt. De most legalább nem voltak, vagy kevésbé voltak éhesek. Furcsa teremtmény az ember, gondolta. Képes alkalmazkodni a legnehezebb körülményekhez, el tud viselni olyan nyomorúságot is, amelyről jobb napokban azt mondta volna, hogy elviselhetetlen, ha csak egy kis remény is van rá, hogy egyszer még jobbra fordul a sorsa. Visszagondolt szülőföldjére, a likai hegyekre meg a termékeny bácskai síkságra, ahová kislánként érkezett telepes szüleivel, földízte még mindig ifjú élete minden szépségét és nehézségét, s legkevésbé sem érzett irigységet ezek iránt az emberek iránt, akik úgy élnek, mintha mit sem tudnának a háborúról, mintha háború egyáltalán nem is lenne. Nem irigyelte ezt a hímzett pólyában szunyókáló kislányt sem, akinek mindene megvan, ami kell. Sőt, néha azt kívánta, tartana még egy kicsit ez az állapot, mintha valami rosszabbat, véresebbet sejtett volna ennél. Máskor meg elábrándozott, eljátszott a gondolataival. A háború egyszer véget ér, s valamennyien hazatérnek. A fiai fölnőnek, iskolázott emberek lesznek, talán éppen valamilyen gyakornokok, vagy annál is több. Szép sudár ifjakká válnak, amilyen az apjuk is, ha még él, s egy napon, csinosan kiöltözve, eljönnek látogatóba egykori szenvedéseik színhelyére, s az anyjukkal együtt egyenrangúként állítanak majd be ezekhez az emberekhez, s megköszönik, de méltóságteljesen, hogy segítségükre voltak a bajban. Ez a kislány meg nem győz majd csodálkozni az ismeretlen fiatalemberek szépségén, miközben azon tűnődik, ki lehet vajon ez az asszony, aki ennyi gyengéd szeretettel néz rá. Az is megeshet, hogy valamelyik fiának is megtetszik ez a Bebica, ahogy magában becézte, aki akkor már bimbózásnak indult nagylány lesz. Lehet, hogy ő most a jövődöbéli menyét tartja a karjában... Duša merengve nézett valahova a távolba, aztán hirtelen fölrezzent, óvatosan visszatette a kislányt az ágyába, lenyelte föltoluló könnyeit, azt az egyet meg, amely már kicsordult a szeméből s lefelé csurgott az arcán, letörölte a háziasszonytól kapott kötény sarkával.

Egy napon Duša nem jelent meg a bírósági gyakornok házában. Nem tudták elképzelni, mi történhetett. Lehet, hogy ez kapcsolatban van a harctérről privát csatornákon egyre sűrűbben érkező nyugtalanító hírekkel? A bírósági gyakornok már a következő napon megtudta, hogy egészen másról van szó. A táborban tifusz ütötte föl a fejét, s a hatóságok megtiltották, hogy az internáltak bármilyen módon érintkezhessenek a külvilággal.

Eltelt több mint két hónap, míg Duša újra megjelent. Beesett szemmel, ráncok barázdálta arccal, támoanyagva a kimerültségtől, úgy nézett ki, mint aki nemrég gyógyult föl a tifuszból. Nem, ő nem kapta meg a tifuszt, mondta, de mind a két fia meghalt. Előbb Mladen, majd három napra rá Miloš is. Nincsenek többé fiai. Senkije sincs már. Nagy a valószínűsége, hogy a férje is elesett valahol. Mindig reménykedett, sőt hitte, hogy a háború után, amikor ez a

világpusztulás véget ér, valamennyien újra találkozni fognak. Többé nincs mi-ben reménykednie. S ha férje a véletlennek köszönhetően mégis él, hogy tud majd eléje állni és bevallani, hogy nem tudta megőrizni a fiait?! Bárcsak én is meghaltam volna... Mindezt halk, visszafogott, de végtelenül fájdalmas hangon mondta el. A bírósági gyakornok és felesége elsősorban ebből a hangból és Duša szeméből értették meg, mi történt. Hellyel, étellel kínálták. Elutasította. Másnap újra eljött, merengve nézte a kislányt, sokáig álldogált az ágya mellett, de gondolataiban szemmel láthatóan messze, végtelenül messze volt.

Ettől fogva újra rendszeresen eljárt a bírósági gyakornok házába. Igyekezett minél gyorsabban elvégezni a házimunkát, s egyre több időt töltött a kislánnyal. Tekintetét, amelyből mélabú és szeretet áradt, egyre gyakrabban és egyre hosszabban felejtette rajta. Ha a kislány fölsírt, azonnal a karjába vette, dúdolgatni kezdett neki, vagy becéző szavakat mondogatott a maga nyelvén, amelyekből a gyakornok felesége csak egyet jegyzett meg: *Bebica*. S ha a *Bebica* elmosolyodott, Duša szívét melegség járta át, ami – ha csak pillanatokra is – enyhítette a fájdalmát.

A front egyre inkább közeledett. A város lakossága, amely eddig látszólag nyugodtan élt, még ha némi visszafojtott aggodalommal is a tudata mélyén, most egyszerre fölfogta, hogy elkerülhetetlenül szembesülni fog a bizonytalansággal és a háború borzalmaival, mindazzal, ami pár hónappal ezelőtt még végtelenül távolinak, majdihogynem valószerűtlennek tűnt. A tábor fölbolydult. Éjszakánként egyre gyakrabban fordult elő, hogy valaki eltűnt, megszökött, de az őrség parancsnoka nem is gondolt rá, hogy üldözőket küldjön a szökevények után. Amikor pedig két ór is dezertált, elkezdődött a fejetlenség, amely végül teljes zúrzavarba torkollott.

Duša most már éjszakára sem tért vissza a táborba. A bírósági gyakornok házában, közvetlenül a konyha mögött, volt egy kis szoba, amely eleve cselelőszobának volt szánva. Ezt rendezték be neki, ő pedig közönyösen fogadott mindent, ami vele és körülötte történt. Hallotta, hogy a tábor lakói közül sokan vaktában hazaindultak, mások meg, mivel nem lehetett tudni, hogy a front előttük van-e, vagy mögöttük, a barakkokban maradtak, amelyeket már nem őrzött senki, s úgy gondoskodtak magukról, ahogy tudtak.

Ez az általános bizonytalanság eltartott néhány napig, mígnem egy reggelen a bírósági gyakornok házában két magas, vállas, tagbaszakadt férfi kopogott be. Ilyen alkatú embereket errefelé ritkán látni. „Mint két fekete fenyő”, ismételte leplezetlen csodálattal a kisvárosi ügyvéd még mindig csinos felesége negyed évszázad elteltével is. Bár öltözködésük kopott, helyenként szakadt volt, méltóságteljes tartással álltak az ajtóban, míg kiéhezett szemükből valamilyen nyugtalan tűz sugárzott. Dušát keresték. Dušát nem kellett keresni. Mihelyt meghallotta a hangokat, magától előkerült. Sokáig tárgyaltak valamit a maguk nyelvén, először kissé hevesen, majd valamivel halkabban és higgadtan, míg a bírósági gyakornok meg a felesége értetlenül álltak, s megpróbálták kitalálni, hogy mi történik itt valójában. Végül Duša elsírta magát. Hát van nekem hova mennem, kérdezte a két férfitől, és mit vártok tőlem? Itt van eltemetve a két fiam, itt vannak a sírjaik, ez az egyetlen, amim még van. És ezt a kislányt is megszerettem, ő az egyetlen vigaszom. Nem, ingatta a fejét a két férfi, mint két fekete fenyő, ahogy akkor a gyakornok fiatal felesége látta őket.

Mi valamennyien együtt kezdtük el szenvedéseinket, és együtt is kell maradnunk, amíg ez az egész véget nem ér. És rád is szükség van, most mindenkire szükség van. Nem őrizheted életed végéig a sírokat, és nem dajkálhatod öröké más gyereket. Vannak neki szülei. Éljenek boldogan.

Duša lassan lecsillapodott, elmagyarázta a gyakornoknak meg a feleségének, miről van szó, aztán elment, hogy összeszedje a kis motyóját. Visszafelé jövet benézett abba a szobába, ahol ágyacskájában a kislány feküdt, s elcsukló, szomorú hangon mondott neki valamit, amit a kislány nem értett, ahogy egyetlen más emberi beszédet sem értett még, amely ezen a boldogsággal és boldogtalansággal átszótt, amennyire szép, annyira szomorú világon elhangzik. Duša lehajolt hozzá és megsimogatta, mire az elmosolyodott és fölgőgicsélt.

Légy boldog, Bebica, nézett vissza Duša még egyszer az ajtóból, majd elindult a két komor férfi között. A bírósági gyakornok és a felesége sokáig nézték őket a csukott ablakon keresztül, mint távolodnak a kihalt város üres utcáján.

*

Hát most mondja valaki, hogy ez nem maga a végzet, fordult beszélgetőtársaihoz a kisvárosi ügyvéd középkorú, kissé gömbölyded, a maga ötven esztendejével még mindig csinos felesége, mindahányszor befejezte a lánya dajkájáról szóló történetet. Igaz, mondta, mint aki hangosan gondolkodik, a férjemet a saját apja és a mostohaanyja valósággal elkergették a szülővárosából, hogy elkendőzzék a szégyenfoltot, amit a családon ejtett. Ez a szégyenfolt én voltam, a kispolgári származású lány, szálla a dzsentricsalád és a megyeszékhely felső köreinek szemében. De miért pont Sárváron kapott állást, amikor Nyugat-Magyarországon számos kisebb-nagyobb város van, ahol ugyanúgy elkezdhetette volna a jogászai pályát? Miért pont Sárváron, ahol ezt a szerencsétlen csetniktábort fölállították, amelyben csetnikek nem is voltak, hanem leginkább asszonyok meg gyerekek. És Duša végül miért maradt pont nálunk? Miért, amikor korábban számos háznál dolgozott, öt-hat családnál fölvaltva. Egyik nap az egyiknél, másik nap a másiknál. És amikor végül hozzánk került, az összes többit lemondta. Csak hozzánk járt. Vasárnap kivételével mindennap. És amikor megszületett a kislányunk, dajkaként maradt mellette. S mint minden jó dajka, ő is beszélt hozzá, becézgette, énekelgetett neki, persze a saját nyelven. A születése utáni első hónapokban a lányunk talán több szerb szót hallott, mint magyart. S huszonvalahány évvel később hozzám ment egy szerbhez, holott az egész idő alatt egyetlen szerbvel sem találkozott. Olyan ez, mintha Duša szavai megigézték volna. De nem, nem Duša igézte meg. A sors akarta így. Duša csak eszköz volt a végzet kezében. A saját sorsát pedig még soha senki nem kerülhette el. Ez mind így volt eleve elrendelve, akkor meg másképp nem is történhetett volna, fejezte be a történetet a kisvárosi ügyvéd felesége olyan mély meggyőződéssel, hogy soha senki meg sem kísérelte, hogy ellentmondjon neki.